

rinin fiilen gerçekleşmesiyle ilgili bulunmayan bir varlığının olup olmadığı etrafındadır. Bu tarz bir varlık literatürde “zihni (zıllî, gayr asil) varlık” şeklinde anılmaktadır. Zihindeki bu varlık dış dünyadaki varlıkların mahiyetinden başka bir şey değildir. İhtilâf dış dünyadaki varlığın bir mahiyetinin olup olmamasıyla, bu mahiyetin zihinde bir form olarak özel bir varlığının bulunup bulunmamasıyla ilgilidir. Zihni varlığı kabul eden filozofların bu konudaki delilleri, esas itibarıyla dış dünyada -iki çelişğin bir araya gelmesi gibi- varlığı imkânsız olan şeyler hakkında zihnin hüküm verebilmesi, küllî kavramların mantıksal bir gerçekliğe tekabül etmesi ve zihnin gerçekliğe tekabül eden önermeler oluşturabilme yeteneğine sahip bulunması fikrine dayandırılır. Eğer zihin kendi işleyişi içinde belirli tasavvur işlemlerinde bulunabiliyor ve onlar hakkında anlamlı ve doğru hükümler verebiliyorsa söz konusu kavram ve önermelerin sabit bir gerçekliğinin bulunması gerekir. Eğer bu gerçeklikler dış dünyadaki varlıklarından bağımsız biçimde kavranabiliyorsa onların zihnin soyut alanına özgü bir varlığının olduğu kabul edilmelidir.

İci filozofların bu delillerine yapılan itirazları şu şekilde ortaya koymaktadır: Filozofların, hem dış dünyadaki varlığını hem de zihinde tasavvurunu imkânsız saydıkları mutlak yokluk hakkında genel imkân kavramı bakımından “imkânsızdır” türünden hükümler vermeleri bir çelişkidir. Çünkü hakkında “bilinemez” veya “haber verilemez” şeklinde doğru hüküm verilen mutlak yokluğun böylece bir hükme konu edildiği ortadadır; dolayısıyla bu şekilde mutlak yokluğun bir gerçekliğe (sübût) sahip bulunduğu ileri sürülmüş olmaktadır. Zihinde tasavvur edilen şeyin zihin dışındaki varlıktan bağımsız olduğu yönünde filozoflarca savunulan fikre yöneltilen bir itiraz da Fahreddin er-Râzî’ye nisbet edilmektedir. Buna göre tasavvur edilen her şey, zihnin dışında ya Eflâtuncu idealar (İci’ye göre Allah’ın bilgilerinin sûretleri) anlamında veya filozofların faal akıl dedikleri metafizik güçteki sûretler anlamında görünmez varlığa sahiptir. Dolayısıyla zihinde kavranan şeyler esasen zihnin dışında metafizik varlıkları olan bilgi sûretlerinin zihni birer karşılığından ibarettir. Ancak mahiyetleri, dış dünyada varlığı bulunan birer hüviyet olarak kabul etmeleri mümkün olmayan filozofların bu iddiayı haklı bulmaları söz konusu olamaz. Filozoflar mahiyeti teşkil eden küllî kavramların zihin dışında varlığını kesinlikle kabul

etmeyip bunların küllîlik niteliğinde sabit gerçeklikler olduğunu savunurlar, yani zihnin dışında somut olarak var olan fertlerin ontolojik gerçekliğine mukabil küllîler de zihinde sabit olan kavramsal gerçekliklerdir. Dolayısıyla küllînin sadece zihnin bir kurgusu olduğu, sabit gerçekliğinin bulunmadığı ileri sürülemez. Filozoflara göre zihnin dışındaki fertler tek tek fiilen böyle bir müştereklik oluşturamayacağına göre küllîlik niteliği zihinde var olan bir “şey”e ait olmalıdır. İci’ye göre bu düşünce de itiraza açıktır; çünkü küllîlik niteliği varlık ve gerçeklik belirtici (sübûtî) değil aslında olumsuzlayıcı (selbî) bir niteliktir. Gerçekte, “Şu küllî bir kavramdır” demek küllînin ne olmadığını söylemekten ibarettir. Bu sebeple İci’nin tesbitlerine göre kelâmcıların çoğunluğu zihni varlığı kabul etmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 516-517; Fârâbî, *Risâletü'l-Tenbih ‘alâ sebîli’s-sa’âde* (nşr. Sahbân Halîfât), Amman 1987, s. 184-189; a.mlf., *el-Elfâzû'l-müstamele fi'l-mantık* (nşr. Muhsin Mehdî), Beyrut 1968, s. 96-99; a.mlf., *Kitâbü'l-Hurûf* (nşr. Muhsin Mehdî), Beyrut 1990, s. 64-69; İbn Sinâ, *eş-Şifâ' el-Mantık (5)*, s. 59, 259; a.mlf., *eş-Şifâ' el-İlahiyyât (1)*, s. 31-34; Adudüddin el-İci, *Kitâbü'l-Mevâkıf* (nşr. Abdurrahman Umeire), Beyrut 1997, I, 258-263; Ebû'l-Bekâ, *el-Küllîyyât*, s. 717, 979-980.

İLHAN KUTLUER

ZİHNE

Yunanistan'da
Ege Makedonyası kesiminde
tarihî bir kasaba.

Yunanca Zichna şeklinde anılır. Yunanistan Ege Makedonyası'nda güneybatısındaki Serez / Siroz ile (Serres) kuzeydoğusundaki Drama (Dirama) arasında sarp bir kayalık üzerinde kurulmuştur. Bugün tamamen terk edilmiş olan bu Ortaçağ ve Osmanlı dönemi Zihne'sinin adı 10 km. kadar güneyindeki Yeni Zihne'de (Nea Zichna / Nea Zichni) yaşamaktadır. Şehrin antik dönemde Ichna adıyla bilindiği ve daha sonra ortadan kalktığı belirtilir. Bizans döneminde yeniden tarihî kayıtlarda görülen şehir Serez'in kuzeyindeki Prodromos Manastırı ile bağlantılı şekilde geçer. Prodromos Manastırı'nın gerek şehrin merkezinde gerekse şehri çevreleyen alanlarda oldukça geniş mülkleri bulunmaktaydı. Manastırın olan bağı, ikinci kurucusu loakeim'in 1288'de Zihne'nin ilk piskoposu (metropoliti) olarak tayin edilmesinden sonra geri gider. Zihne'nin Osmanlılar'ca Gazi Evrenos Bey tarafından fethedildiği (tah. 1374)

dönemle ilgili bilgi yoktur. Ancak 1378'e ait bir belgede Zihne'nin hâlâ bir piskoposun oturduğu yer olarak belirtilmesi buranın Osmanlılar'a anlaşma yoluyla intikal ettiği hakkında belirleyicidir. Prodromos Manastırı'nın statüsüyle ilgili erken dönem ait birkaç Osmanlı belgesi (buraya Osmanlılar, Serez'deki ileri gelen bir aile adından dolayı Margaridis / Margarid Manastırı demişlerdir), manastırın Zihne ve civarında Osmanlı idaresi altında iken de koruyabildiği önemli sayıda mülkü bulunduğunu kanıtlamaktadır. Gerçekte bu mülkler, 1455 ve 1478 tarihli tahrirlerde Gorne Trliç, Megalos Lakkos, Monospita, Hrisostomos ve Braniça adlı beş köyden yıllık 8.012 akçelik bir gelir elde edildiği kayda geçirilmiştir.

Tahrir defterlerinin kapsadığı dönemde (1455-1530) Zihne'nin nüfusunun çoğunluğu hıristiyandı; müslümanlar ise 1455'te yaklaşık 2800 kişilik nüfusun sadece % 5,9'unu (32 hâne müslüman; 395 hâne, 148 bîve hıristiyan, toplam 575 hâne), 1478'de tahmini 2700 kişilik nüfusun % 6,1'ini (32 hâne müslüman; 388 hâne, 127 bîve, 2 bekâr hıristiyan, toplam 547 hâne) ve 1530 yılında yaklaşık 2600 kişilik nüfusun % 6,9'unu (43 hâne, 16 bekâr müslüman; 394 hâne, 95 bîve, 45 bekâr hıristiyan, toplam 532 hâne) teşkil ediyordu. Bu tahrir kayıtlarından anlaşılacağı üzere 1455'ten itibaren yetmiş beş yıl boyunca şehrin nüfusunda bir düşüş yaşandı; buna rağmen Zihne, Osmanlı idaresinde bir kaza merkezi olma durumunu korudu. Zamanla da önemi giderek arttı. 1455'te Zihne hemen yakınındaki Drama'ya göre (1400 kişi) nüfus bakımından iki kat büyük iken Serez'den de (6000 kişi) neredeyse yarı yarıya küçük, Ege Makedonyası'nın önemli yerleşme merkezlerinden biri özelliğini taşıyordu. 1478'de bölgenin en büyük şehri olan Selânik'in sadece 10.500 dolayında bir nüfusu olduğu göz önüne alındığında bu gerçek daha iyi anlaşılır. 1478'de Zihne'de on beş mahalle mevcuttu.

Zihne'nin vergi gelirleri arasında bağcılık önemli bir yere sahipti, bu da şehirde şarap üretilmesine işaret eder. Prodromos Manastırı'nın kayıtlarında Zihne'deki manastır rahiplerinden şarap yanında yağ ve kiremit imalâtından, ayrıca koyundan vergi alındığı belirtilir. Buradan Zihne halkının mesleğine ilişkin birtakım bilgiler edinilmektedir. 1478 tahririnde bazı müslüman hâne halkının adları yanında yer alan meslek unvanlarına bakıldığında tekstil üretiminin önemli bir ekonomik faaliyet olduğu görülür. Kayıtlarda listelenen otuz altı ye-

XV. yüzyıl Osmanlı hamamının dış görünüşü ve II. Bayezid döneminde tahminen 1490 yılında inşa edilen Eski Cami'nin kalıntıları

tişkin müslümanın yedisi hallaç, biri hallaç oğlu diye gösterilmiştir. Ayrıca iki makramacı, bir de terzi kayıtlıydı; buna göre otuz altı hânedan on biri tekstil işinde çalışıyordu. 1530 tarihli kayıtlarda Zihne'de bir cami, iki mescid ve bir hamamdan söz edilir.

Osmanlı dönemindeki Zihne'nin ayrıntılı yegâne tasvirini 1667-1668 yıllarında buraya gelen Evliya Çelebi yapar. Evliya Çelebi, Zihne'yi Kanûnî Sultan Süleyman tarafından kurulan ve şehrin gündün güne ilerlemesini ve zenginleşmesini sağlayan vakıfların dindar mütevellisinin ikamet ettiği yer olarak gösterir. Ona göre Zihne sarp ve tehlikeli bir kayalığın üzerinde iki mahalleli, 200 evi olan bir yerdir. Evler birbirini üstüne yapılmış gibidir, aralarındaki dar geçitlerle birbirinden ayrılır. Bazı evler ölüyü bile yıkayacak yer bulunmayacak derecede küçüktür. Bütün sokaklar çok dar ve diktir. Herhangi bir arabayı bu yollarda kullanmak da zordur, burası yerleşme için hiç uygun bir yer değildir. Evliya Çelebi ayrıca güneye doğru uzanan vadinin verimli topraklara, üzüm bağlarına sahip olduğunu, şehirde elli dükkân yanında tüccarlar için iki büyük han bulunduğunu, ancak kasabada kapalı bir çarşının (bez-zâzistan) yer almadığını belirtir. Zihne'nin seramik kâsesi ve bardağı meşhurdur. Sebebi de toprağının çok temiz olmasıdır. Bu kâseler vilâyetten vilâyete hediye olarak gönderilir. Ayrıca Evliya Çelebi Zihne'nin önemli binalarının tasvirini yapar. Şehrin tek camisini Eski Cami diye adlandırır. Bu cami II. Bayezid tarafından yaptırılmıştır. Caminin çatısı kiremit kaplıdır. Mevcut mahalle mescidi de cami yapılmaya uygun bir konumdadır. Ayrıca bir medrese, mektep, tekke ve Eski Cami önünde bir küçük

hamam mevcuttur. Burası, yerleşim için müsait olmayan konumundan ve 1890'larda inşa edilen İstanbul-Selânik demiryolunun şehrin 15 km. kadar güneyinden geçmesinden dolayı XIX. yüzyılın sonundan itibaren terkedildi ve vadiye yeni bir yerleşim birimi (Yeni Zihne) ortaya çıktı. *Kâmûsü'l-a'lâm*'da kazaya adını veren eski merkezinin harap olduğu, Serez'in güneydoğusundaki bir köye (Zilhova) taşındığı belirtilir. Bugün eski Zihne şehrinin Osmanlı kalıntıları dokunulmamış arkeolojik bir alandır ve Evliya Çelebi'nin kayıtlarına göre pek çoğunun bulunması imkân dahilindedir. Mihraptan dolayı cami duvarı olduğu anlaşılan yapının karşısındaki ufak hamam ayaktaadır. Hatta Evliya Çelebi'nin bildirdiği gibi 300 yıl önce Evrenos tarafından yıkılan Bizans surlarının kalıntıları yanında tuğla ile kaplı küçük taş evlerden biri de günümüze ulaşmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 3, s. 422-431 (1455 tarihli); nr. 7, s. 220-237 (1478 tarihli); nr. 167, s. 40 (1530 tarihli); Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), VIII, 56; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri IV*, s. 278-285, 316-318; H. W. Lowry, "Changes in 15th Century Ottoman Peasant Taxation: The Case Study of Radilofo", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society* (ed. H. W. Lowry – A. Bryer), Birmingham 1986, s. 23-37; a.mlf., "The 15th Century Vilayet-i Keşişlik: Its Location, Population and Taxation", *Humanist and Scholar: Essays in Honor of Andreas Tietze* (ed. H. W. Lowry – D. Quataert), İstanbul 1993, s. 15-26; a.mlf., *The Shaping of the Ottoman Balkans: 1350-1550*, İstanbul 2008, s. 212-225; Evangelia Balta, *Les vakıfs de Serrès et de sa région (XVe et XVIe siècle)*, Athens 1995, s. 45; S. Petmézas, "Serres et sa région sous les ottomans", *Conseils et mémoires de Synadinos, prêtre de Serrès en Macédoine: XVIIe siècle* (ed. P. Odorico), [baskı yeri yok] 1996 (Editions de l'Association Pierre Belon), s. 429-485, 551-569; K. Moustakis, *The Transition from Late Byzantine to*

Early Ottoman Southeastern Macedonia (14th-15th Centuries): A Socioeconomic and Demographic Study (doktora tezi, 2001), University of Birmingham, s. 444; İsmail Bıçakçı, *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri*, İstanbul 2003, s. 432; N. Bakirtzis, *Hagios Ioannis Prodromos Monastery on Mount Menoikeion: Byzantine Monastic Practice, Sacred Topography, and Architecture* (doktora tezi, 2005), Princeton University; G. Ostrogorsky, "La prise de Serrès par les turcs", *Byzantion*, XXXV, Bruxelles 1965, s. 302-319; E. Zachariadou, "Early Ottoman Documents of the Prodromos Monastery (Serres)", *SOF*, XXVIII (1971), s. 1-35; N. Beldiceanu – I. Beldiceanu-Steinherr, "Un paléologue inconnu de la région de Serrès", *Byzantion*, XLI (1971), s. 5-17; N. Beldiceanu, "Margarid: Un timar monastique", *REB*, XXXIII (1975), s. 227-255; a.mlf. – P. S. Nasturel, "Les églises byzantines et la situation économique de Drama, Serrès et Zichna aux XIVe et XVe siècles", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, XXVII, Wien 1978, s. 269-285; N. Moutsopoulos, "To Byzantino kastro tês Zichnas. Symbolê stê Metetê enos Byzantou Ochyrou Oikismou stên Periochê tou Strymôna", *Annual of the School of Engineering of the Aristoteleian University of Thessalonica. Department of Agriculture*, X (1986), s. 163-338; *Kâmûsü'l-a'lâm*, IV, 2438.

HEATH W. LOWRY

ZİHNİ, Bayburtlu

(bk. BAYBURTLU ZİHNİ).

ZİHNİ MEHMED EFENDİ

(ö. 1127/1715)

Divan sahibi

şair ve biyografi yazarı.

İstanbul'da dünyaya geldi. Babasının "ser-trâşan" (berberbaşı) olması sebebiyle o da berberler kethüdâlığına getirildi ve Berberzâde diye anıldı. Öğrenimini sürdürürken Dürrî Mehmed Efendi'ye (ö. 1149/1736) dânişmend oldu, fakat daha sonra tahsilini yarıda bırakıp küttâb-ı sultânî zümresine katıldı. Dîvân-ı Hümâyün kâtipleri arasında güzel sohbetleriyle tanındı. Bazı vezirlere nedimlik yaptı, özellikle Râmi Mehmed Paşa'nın himayesine girdi, onun himmetiyle Tersâne-i Âmire rûznâmçeciliğine yükseldi. Râmi Mehmed Paşa'nın 1114'te (1703) sadârete getirilmesi münasebetiyle düşülmüş olan tarihlerden, "Zihniyâ şevk ile bu nev'a dedim târîhin / Sad ile sadra kadem bastı Mehmed Paşa" şeklindeki beytin (Anonim Osmanlı Tarihi, s. 197) Berberzâde'ye ait olması kuvvetle muhtemeldir. 1115'te (1703) meydana gelen Edirne Vak'ası sırasında hâmis Râmi Mehmed Paşa'nın gizlenmesine yardım etti, bu arada kendisi de görevinden alınınca